

KATJA BRANKAČKEC
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha
e-mail: brankatschk@slu.cas.cz
ORCID 0000-0003-3551-8208

VALENCE PREDIKÁTŮ Z OBLASTI „HNĚV” V HORNOLUŽICKÉ SRBŠTINĚ¹

VALENCY OF THE PREDICATES WITH THE MEANING “HNĚV”
[ANGER, UPSET, ANNOYANCE, WRATH] IN THE UPPER SORBIAN

ABSTRACT: The paper investigates the development of valency of the Upper Sorbian predicates expressing negative emotions. Based on data from the corpus Hotko, the two most frequent and largely synonymous roots *-hněw-* and *-mjerz-* are compared with respect to the scale of their meanings. The data suggest that *-mjerz-* is used more frequently in more recent texts, and that it expresses lower intensity of emotion more often than *-hněw-*. The meaning of individual predicates in the text can be specified with the help of several valency supplements, which often have a structure parallel to similar words in German or Czech.

KEYWORDS: negative emotions, development of valency, language contact

KLÍČOVÁ SLOVA: negativní emoce, vývoj valence, jazykový kontakt

SŁOWA KLUCZOWE: emocje negatywne, rozwój walencji, kontakt językowy

¹ Následující článek vznikl v rámci přípravy grantového projektu k tématu „Semantics and Grammar of Predicates Denoting Negative Emotions in Selected West Slavic Languages and Russian”. Na projektu spolupracují badatelky ze Slovanského ústavu AV ČR a Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK. Na přípravě projektu spolupracovaly doc. Lucie Saicová Římalová, Ph.D., Karolína Skwarska, Ph.D., a Jana Kocková, Ph.D. Ráda bych jim poděkovala za četné cenné nápady a rady k teoretickému a metodickému řešení tématu. Za zbylé chyby a nedostatky zodpovídám sama.

Valence emočních predikátů – sémantika a syntax

Dosavadní výzkum přinesl velký počet studií o sémantice a gramatice emočních predikátů v jazycích celého světa i ve slovanských jazycích (odkazy viz Kaczmarska 2019, 9n.). Z nich je zřejmé, že jazykový materiál v oblasti emocí je velmi bohatý a že slovanské jazyky mají řadu společných rysů, ale v několika ohledech se také liší. Rozdíly jsou jak v rozsahu možných kontextů, ve kterých je možné slova používat (k tomu např. Kaczmarska 2019), tak i v gramatických jevech: různé jazyky preferují slovesný tvar místo adjektiva nebo naopak, používají různé valenční vzorce. Obě oblasti – gramatický popis i významová stránka slovní zásoby – spolu pochopitelně souvisejí.

V rámci tohoto článku není možné se zabývat otázkou, jak psychologie definuje emoce. Je však zřejmé, že myšlenky jsou klíčové při prožívání jakýchkoliv emocí, a že je tudíž nelze definovat nebo vysvětlit nezávisle na jazyku. Lidské emoce jsou tedy nutně propojeny s jazykem, ve kterém komunikujeme, i s kulturou, ve které žijeme a se kterou interagujeme (např. Trnka et al. 2018). Proto se nám zdá legitimní řešit otázku, co zahrnuje lužickosrbský „HNĚW”, pouze z hlediska lingvistiky.

Souvislosti sémantiky a valence sloves ve slovanských jazycích obecně se věnuje např. Kyselová (2017). Emoční slovesa zařazuje k procesním slovesům (ibid., s. 169n.), u kterých je charakteristické, že participant sice neinicuje dění, ale dokáže ho částečně kontrolovat. Tato skutečnost se projevuje jednak v možnosti tvořit negovaný imperativ, jednak v existenci nereflexivních sloves (např. *zůřit*) a imperfektivních reflexivních sloves (*zlobit se*) vedle reflexivních perfektivních (*rozzlobit se*) (srov. také Wierzbicka 1995, s. 225).

Ve valenčních slovnících jsou zde zkoumaná slova zařazena do různých sémantických skupin: Např. Meškank (2009, s. 338n.; 343n.; 712; 730) zařazuje tranzitivní slovesa s kořeny *-hněw-* a *-mjerz-* buď (1) do skupiny *chování/pocity* s konatelem v akuzativu (tzn. *koho něco mrzí, zlobí*) nebo (2) do skupiny *jednání/účinek*² s konatelem v nominativu (např. *Dítě zlobí psa.*). Zvratná slovesa patří podle Meškanka také ke slovesům *chování/pocitů* s doplněním *sensa* s předložkou *na* + A. Pro sloveso *mjerzac so* uvádí Meškank navíc ještě možnost doplnění *sensa* s předložkou *přez* + A, pro sloveso *jednání/účinek mjerzac koho* uvádí další

² Pracovní pojem *jednání/účinek* zde používáme jako ekvivalent pro něm. pojem *Verben des Sachverhalts Handeln/Einwirkung*, jak ho používá Meškank (ibid.). Lze tomu rozumět jako *akční sloveso* podle klasifikace Daneše (*Mluvnice* 3, s. 33) nebo proces akční s více participanty (Daneš, Hlavsa 1987, s. 79) ve smyslu, že „Jde tedy o děj pojatý jako něčí (většinou záměrná) činnost, a proto participant v roli agentu bývá spojen se selektivním rysem [+ anim], nejčastěji zároveň [+ person]. Agens může mít rys [- anim] jen tehdy, jestliže element má (vzhledem k svým vlastnostem) s tímto rysem schopnost (z)působit nějakou změnu (...)”

možnost doplnění *propositum*³ s předložkou *z* + *I*.⁴ Také sloveso (*za*)*zlobić so* je zařazeno do skupiny sloves chování/pocitů – ale pouze s konatelem v infinitivu a bez dalších doplnění (ibid., s. 419). Sloveso (*roz*)*zlobić* jako tranzitivní sloveso Meškank neuvádí (srov. k tomu níže v kap. popisující data z korpusu).

Obdobné významy najdeme i v češtině, srov. např. slovesa *zlobit* (*se*) a jejich významovou klasifikaci ve slovníku Vallex⁵ (Lopatková et al. 2016, s. 589) s konatelem v nominativu (Meškankův význam 1) nebo akuzativu (2) a patiens v akuzativu (1) nebo nominativu (2)⁶. Obě tato slovesa jsou ve Vallexu (ibid.) označena jako *psych verbs*, zvrtné sloveso je označeno jako *mental action*; to může mít patiens s předložkou *na* + *A* a další doplnění příčiny (cause) vyjádřený pomocí předložek *kvůli* + *D*, *pro* + *A* nebo *za* + *A*.

Údaje k uvedeným slovesům jsou ve slovníku Svozilové et al. (2005, s. 556) trochu odlišné: tranzitivní *zlobit* zde má 4 významy – Meškankův význam (1) s konatelem v nominativu a patiens v akuzativu je zde rozdělen do dvou skupin – s dalším doplněním *čím*, *s čím* a s doplněním *čím*, *pro něco*. U zvrtného slovesa *zlobit se* uvádí tento slovník aktanty/doplnění *na koho/co*, *nad čím*, *pro co*, *kvůli někomu/čemu*. Dále jsou zde jako další významy uvedena *zlobit se s něčím*, *někým* a *zlobit se s někým* (hovorově ve významu ‘být rozhádaný’).

Svozilová et al. (2005, s. 82) uvádí pro české substantivum *hněv* vazby *na někoho*, *nad něčím*, *kvůli něčemu*; *vůči někomu/něčemu*; *proti někomu/něčemu*. Pro sloveso *hněvat se* uvádí dva významy: (1) *na někoho*; *kvůli něčemu*; *na někoho kvůli něčemu*; (2) *s někým*. Lopatková et al. (2016) toto sloveso nezpracovává.

Cílem mého článku není ucelený teoretický popis valence emočních predikátů, ale pokud možno co nejpreciznější popis daného materiálu. V tomto příspěvku užívám Meškankovu terminologii (2009), aniž bych tím chtěla tvrdit, že jeho interpretace je nutně správnější než jiné. Přestože uvádím práce o odlišných jazycích (lužické srbštině a češtině) a s odlišným teoretickým přístupem⁷, myslím, že srovnání valenčních slovníků ukazuje, že sémantická interpretace emočních

³ V korpusu jsem však našla i příklady doplnění *z* + *I* s tímto slovesem, kde nejde o *propositum*, ale o *sensum* – jednoznačně je tomu tak u zvrtného slovesa, srov. níže.

⁴ Odpovídá české předložce *s* + *I*.

⁵ Sloveso *hněvat (se)* není v tomto slovníku zaznamenáno, sloveso *mrzet* je naopak zařazeno pouze jako *mental action* (Lopatková et al. 2016, s. 176) s konatelem v akuzativu, fakultativním adresátem s předložkou *na* + *L* a patientem vyjádřeným nominativem nebo vedlejší větou. Zvrtné sloveso *mrzet se* je ve Vallexu (ibid.) označeno rovněž jako *mental action* s konatelem v nominativu a patientem s předložkou *na* + *A* nebo *nad* + *I*.

⁶ Jako třetí význam uvádí Lopatková et al. (ibid.) ‘špatně fungovat’.

⁷ To jsou v případě Vallexu (Lopatková et al. 2016, 17n.) funkční generativní popis a u Meškanka (2019, s. 13n.) model kombinující valenci, dependenci a pádovou gramatiku dle germanisty Engela (1996). Teoretickým základem slovníku Svozilové et al. (2005, s. 7n.) je dvourovňová valenční syntax s jistými zjednodušeními, užívá se Český národní korpus (ibid., s. 9). Lexémy zde nejsou sémanticky klasifikovány, aktanty nejsou specifikovány podle sémantických rolí.

lexémů není jednoznačná⁸ a i při snaze o vyhýbání se subjektivizmu (Lopatková et al. 2016, s. 19) nakonec podléhá subjektivním jazykovým úsudkům.

Ustálenost valenčních vzorů: jazykový materiál a metody analýzy

V tomto článku se věnujeme spisovné hornolužické srbštině. Základem je empirický výzkum materiálu z korpusu Hotko (ČNK). Jedná se o diachronní korpus s texty z let 1820 až 2010 o objemu cca 44,4 mil. pozic⁹.

Lužická srbština je menšinový jazyk, v kontaktu s němčinou jako úředním jazykem je nepřetržitě od středověku do současnosti. Přibližně v první polovině 20. stol. se vyvinul totální bilingvismus, tzn. všichni mluvčí (až na některé děti mladší než cca 4 roky) ovládají i němčinu aktivně a plynule.

Je třeba si uvědomit, že se nejedná o plně vyvinutý standardní jazyk (srov. např. Schuster-Šewc 1973, s. 220n.). Psaná hornolužická srbština začala vyvíjet naddialektální standard přibližně od 18. stol. (Faska 1998, s. 135–141), širšího rozsahu použití a stabilnější jazykové normy dosáhla až v druhé polovině 19. stol., kdy vyšly rozsáhlé slovníky a kodifikační gramatiky (srov. k tomu též Faska 1998, s. 167–177; Meškank 2009, s. 178n.; Wölke 2005).

Většina materiálu zahrnutého do korpusu Hotko vznikla na základě těchto norem. Je však v něm zřejmá nestabilita v oblasti syntaxe¹⁰ – mnohdy konkurují některé vazby s alternativními, které jsou kalky z němčiny (srov. Faßke 1981, s. 30n.; Meškank 2009, s. 179n.; 210; Brankačec 2017, s. 106; 123n., Brankačec et al. 2019). Proto je vhodné analyzovat materiál z diachronního hlediska, rozdělit korpus do časových úseků a při analýze dbát na období vzniku daných textů.

Pro účely této analýzy jsem se rozhodla rozdělit data do tří období: 19. století (1820–1900), období předválečné (1901–1945), období poválečné (1946–1980) a období nejmladší (1981–2010). Tím se snažím dosáhnout toho, aby příkladů nebylo pro statistickou analýzu příliš málo¹¹, a zároveň zohlednit vývoj hornolužického spisovného jazyka (srov. Brankačec et al. 2019, s. 74n.; 86n.).

⁸ Mám na mysli zejména různé zařazení zvrátneho a nezvrátneho slovesa ve Vallexu vs. zařazení do stejné sémantické skupiny u Meškanka (viz výše).

⁹ Z analýzy jsem vyloučila slovníky a terminologické příručky, a tak jsem pracovala s korpusem o rozsahu téměř 38,8 mil. pozic.

¹⁰ Je ale důležité si uvědomit, že normativní valenční slovník lužické srbštiny vyšel až v roce 2009.

¹¹ Tato statistická analýza byla provedena především pomocí absolutní (počet výskytů) i relativní frekvence (instances per million = i. p. m.) a v některých případech i procentuálním počítáním (podíl různých doplnění na celkovém počtu příkladů s tímto kořenem). Navíc jsem spočítala konfidenční intervaly dle Wilsona (Wallis 2013), srov. také Brankačec et al. (2019, s. 88n.).

V korpusu Hotko najdeme i metajazykovou publikaci *Z labyrinta serbsčiny* (Pohončowa et al. 2009), v níž je příspěvek o valenci sloves *hněwać so/mjerzać so* obsahující 13 příkladů z konkordance „*hněw.*” a 23 z konkordance „*mjerza.*”:

Wobě tutej słowjesy, potajkim *so mjerzać a so hněwać* stej po cyłej Hornjej Łužicy rozšěrjenej, móžno je, zo wužiwa so *so hněwać* trochu husćišo, po woznamje so wonej njeozeznawatej. Ale wšudžom rěka serbsce, zo so *na něšto hněwamy* abo *na něšto mjerzamy*: Mjerzam so hižo wěčnje na tebe a na twoju njerodu, hněwamy so na pancate wjedro a na njedypkowneho listonoša¹².

Z konkordance jsem tyto příklady vyloučila – stejně jako zápisy ve slovnících a seznamy slov v lingvistických textech časopisů (srov. také pozn. 9).

Výrok v uvedeném citátu, že význam kořenů *-mjerz-* a *-hněw-* je stejný, se však nezdá po analýze valenčních vzorů (srov. níže) zcela korektní: podíl substantivních vazeb se „základní” vazbou *na koho/što* je u kořene *-hněw-* signifikantně vyšší, u kořene *-mjerz-* je okrajový¹³. To by mohl být náznak drobných významových rozdílů těchto dvou kořenů, potenciálně souvisejících s kontaktem s němčinou. Německé *ärger-* má dva základní významy (DUDEN):

- 1) bewusstes, von starker Unlust und [aggressiver] innerer Auflehnung geprägtes [erregtes] Erleben [vermeintlicher] persönlicher Beeinträchtigung, besonders dadurch, dass etwas nicht ungeschehen zu machen, nicht zu ändern ist; Aufgebrachtsein, heftige Unzufriedenheit, [heftiger] Unmut, Unwille, [heftige] Verstimmung, Missstimmung
- 2) ärgerliches Erlebnis oder Gesamtheit ärgerlicher Erlebnisse; Verdruss, Unannehmlichkeit[en], Schererei[en]¹⁴

Německý kořen *ärger-* může mít valenční doplnění vyjádřeno především pomocí předložky *über* ‘nad, o, přes’ (srov. např. VALBU).

Ve většině slovanských jazyků pokrývá kořen *-hněw-* hlavně význam první, srov. např. definici u Mikołajczuk (1999, s. 32):

podstawową funkcją gniewu jest **sprzeciw** wobec tego, co jednostka subiektywnie uznaje za zło (wobec wyrażonej jej krzywdy, przeszkody w działaniu itp.). Funkcja ta ma więc charakter obronny, spełnia się w pierwotnej sytuacji walki (dążenie do

¹² Obě tato slovesa tedy *so mjerzać a so hněwać* jsou rozšířena po celé Horní Lužici, je možné, že se používá *so hněwać* trochu častěji, významově se neliší. Ale všude říkají lužickosrbsky, že se *na něšto hněwamy* nebo *na něšto mjerzamy*: Mjerzam so už věčně na tebe a na tvůj nepořádek, *hněwamy so* na deštivé počasí a *na zpožděného listonoše*. (přel. KB)

¹³ Poměry u slovesných dokladů s těmito kořeny jsou si naopak podobnější.

¹⁴ 1) vědomé, silnou nechuti a [agresivním] vnitřním protestem doprovázené [vyvolané] prožívání [zdanlivého] osobního omezení, zejména tím, že něco nelze změnit; rozčilenost, silná nespokojenost, [silná] rozmrzelost, nevole, [silné] rozladění, rozmrzelost

2) nemilý, nepříjemný zážitek nebo celek nemilých zážitků, frustrace, mrzutost, nepohodlí, nepříjemnost, potíž, starosti, opletačky, potahovačky. (přel. KB)

zdobycia władzy) i uzasadnia ścisły związek między gniewem i agresją z jednej strony oraz gniewem i strachem, żalem, zmartwieniem, wstydem – z drugiej (...).

Gniew v polštině je „interaktivní“, pro významy typu *ärger2* používá polština jiné kořeny:

(1) Jestem **zły**, że jest zła pogoda. Vs. ***Gniewam** się, że jest zła pogoda.

Naopak v němčině – a stejně tak i v hornolužické srbštině – je možná věta typu:

(2) Ich **ärgere** mich über das schlechte Wetter. Das schlechte Wetter ist ärgerlich.

(3) Te špatne wjedro mje **mjerza/hněwa**. Te špatne wjedro je **mjerzace/wobužne**.

(4) **Mjerzam so na** te špatne wjedro. ?**Mjerzam so přez** te špatne wjedro.¹⁵

V analýze valenčních vazeb najdeme indicie, že význam německého *ärger2* je častěji zastoupen kořeny *-mjerz-* a *-wobuz/ž-* než dalšími kořeny, ale ani u *-hněw-* tento význam není vyloučen (srov. níže).

Kořen *-hněw-* ale odpovídá částečně i německému *Zorn* a *Wut* – to lze mj. usoudit podle častého používání tohoto kořenu (hlavně jako substantivum) v Bibli¹⁶ (srov. Brankačec, Kocková 2020). Tyto dva německé kořeny mají možnost valenčního doplnění s předložkou *auf* ‘na’ (VALBU) – jde zde tedy o paralelu k lužickosrbské – a obecně západoslovanské (srov. např. Svozilová et al. 2005; výše) vazbě s předložkou *na* + A. České valenční slovníky však uvádějí více možnosti vazeb se slovesy této emoce (viz výše).

Popsaná situace dovoluje formulovat tezi, že různá doplnění velmi široce používaných kořenů *-hněw-* a *-mjerz-* slouží i k upřesnění významu – a to v souhře s jazykovým kontaktem s němčinou. Upřesnění významu se v textech samozřejmě neděje pouze pomocí valence (srov. pozn. 22).

Predikáty s významem „HNĚV” v hornolužické srbštině

V hornolužické srbštině je několik kořenů, které můžou vyjadřovat „HNĚV” ve výše nastíněném smyslu. Jsou to především *-hněw-*, *-mjerz-*, *-wobuz/ž-*, *-zlob-*, *-złosć/t-*. Sémantický rozsah každého z těchto kořenů se liší – jsou to tedy jen částečná synonyma. Ojedinelé příklady (v korpusu 10×, 0,26 i. p. m. ‚items per million’) obsahují lexém s kořenem *-sćekł-* vyjadřujícím negativní emoci ‘vzteč’, v zásadě je tento kořen ale používán pro význam choroby ‘vzteklina’ (dalších 37 příkladů v korpusu)¹⁷. Další přibližně synonymní a často metaforické kořeny jako *(roz)hor-*,

¹⁵ Srov. citát z Pohončové et al. (2009) výše.

¹⁶ Lužická srbština je zde v kontrastu zejména s češtinou, kde je kořen *-hněv-* okrajový, srov. Brankačec, Kocková (2020).

¹⁷ Tento kořen je v korpusu doložen jen jako adjektivum *sćekły* nebo jako substantivum *sćekłosć*. Žádný z těchto příkladů nemá další doplnění.

(roz)pyr- a -njemdr-¹⁸ se vyskytují často v kombinaci s kořenem -hněw- a odpovídají výhradně intenzivnějším emocím, jako je vyjadřují něm. *Wut, Zorn* nebo *ärgerl*.

Kořen -zlob- je doložen v korpusu *Hotko* (kromě slovníků) 1152×, to je 29,7 i. p. m.¹⁹ Kořen -złóśc/t- je doložen 1227×, tj. 31,6 i. p. m.²⁰ Kořen -wobuz/ž- je doložen 543×, tj. 14 i. p. m.²¹

Podrobnější analýza těchto dalších kořenů (zejména -zlob-, -njemdr- a -wobuz-) v porovnání s výše zmíněnými by bohužel znamenala neúměrné rozšíření tohoto příspěvku. V následujících podkapitolách se zaměřím na dva nejčastější kořeny, -hněw- a -mjerz-, a porovnáám jejich užívání s důrazem na valenci v diachronním pohledu.

Kořen -hněw-

Lexémům s tímto kořenem jsme se věnovali v textu Brankačkec, Kocková (2020). V hornolužické srbštině je to produktivní kořen, který lze označit jako neutrální pro daný význam – lze ho používat jak pro nižší intenzitu emoce ‚mrzet koho‘, tak i pro velmi silnou intenzitu ‚vztek‘²². Ve srovnání s jinými kořeny se vyskytuje nejčastěji, a to ve tvarech jmenných i slovesných. V korpusu je doložena široká

¹⁸ U kořenu -njemdr- ‘vztek’ převažuje adjektivum nebo participium – často v adjektivní funkci, substantiva nebo slovesa jsou méně častá: dotaz „*njemdr.*“ má v *Hotku* 1271 příkladů (vyjma slovníky), tj. 28,65 i. p. m. – z toho je 210 slovesných tvarů (kromě participií a dějových substantiv).

¹⁹ U tohoto kořenu převažují substantiva. Různé deriváty mají celkem tři valenční doplnění (1× *nad* + I, 21× *na* + A, 1× *přećiwo* + D). U sloves je nápadné, že téměř nejsou doložena slovesa jednání/účinek – z 379 dokladů s finitním slovesem je jen 7 tohoto typu, většinou jde o sloveso *rozzłobić koho*. (To je markantní rozdíl oproti slovesu *zlobit* v češtině.) U sloves je vazba *na* + A zastoupena 83×, dále jsou doloženy *dla* + G (3×), *pře* + A (2×), *přećiwo* + D (1×), *nad* + I (6×), *přez* + A (1×) a *z* + I (2×). Adjektiva a participia s tímto kořenem jsou doložena v 262 příkladech, nejčastěji participia *n/t*-ová *rozzłobjony* (80×) a *zazłobjony* (101×). Z nich jsou 4 doplněny o sensum (2× *na* + A, *přećiwo* + D, *přez* + A).

²⁰ Tento kořen se od ostatních liší tím, že v korpusových textech nemá prefigované deriváty, nejsou doložena žádná doplnění a jen dva doklady se slovesy (*złóścić so*, *złóścieć so*). Silně převažuje substantivum *złóśc* (948×) a další substantiva (dohromady 7), dále jsou doložena adjektiva a adverbia (270×), nejčastěji *złóstny* (188×) a *złóstnje* (44×), kromě toho *złóściwy* (22×) a *złóściwje* (7×), vzácně *złóstniwy* (9×).

²¹ U tohoto kořenu je sloveso doloženo jen vzácně (5×), nejčastější je adjektivum *wobużny* (243×), další adjektiva a adverbia jsou doložena 54×, substantiva 241×. Doplnění jsou doložena v 11 příkladech, i zde převažuje *na* + A (5×), doloženy jsou i G (*być čeho wobużny*, 1×), *pře* + A (1×), *w* + L (1×), *z* + I (2×), *nad* + I (1×).

²² Srov. k tomu různá německá slova, pro která uvádí Jentsch et al. (1989/1991) jako ekvivalent slova s kořenem -hněw-, např.: *Wutanfall, wütend werden, eine Stinkwut haben, wutbebend, erzürnen, zornentbrannt, zornig, zornbebend, böse werden, Bosheit, erbosen, grimmig machen, Grimm, Ingrim, fuchsen, Groll, verbiestert, sich giften, Entrüstung, Unwillen, unwillig, Mißgunst, ungehalten, wurmen, verbittern, Verbitterung, Gereiztheit, verstimmen, verstimmt, voller Unmut, Verdruß, verdrießen, verärgern, Ärger, ärgerlich, verschnupfen, Mißstimmung, Knatsch, Schererei, Unannehmlichkeiten*. Není proto překvapivé, že je kořen -hněw- v textech

škála derivátů (ibid.), celkem se kořen vyskytuje 4468×, tj. 115,2 i. p. m. Jako v jiných slovanských jazycích (Brankačec, Kocková 2020, s. 40n.) v korpusu převažují – zejména v náboženských textech – tvary jmenné. Podíl substantiv s kořenem *-hněw-* je však menší, než je tomu v jiných slovanských jazycích (ibid.).

Nejčastější vazby se substantivy s kořenem *-hněw-*

Substantivum *hněw* a méně často i další substantiva s tímto kořenem (celkem 1821×, 47 i. p. m.) jsou často užívána ve verbonominálních spojeních jako *měc hněw*, *činić hněw*. Převažují však vazby s plnovýznamovými slovesy, které v některých případech působí jako ustálené frazémy, např. *Boží hněw na koho přińdže*, *wusypać swój hněw na koho*, *sćahnyć něčejj hněw na so*, *wabić koho do hněwa*, *rěčec z hněwom*, *pokazać swój hněw*, *być poľny hněwa*, *dusyć swój hněw*, *hnać koho do hněwa*, *puknyć so z hněwom*, *być komu k hněwu* apod.

Role sensum²³ je v těchto vazbách vyjádřena méně často než v jiných konstrukcích, v korpusu jsem našla dohromady 128 příkladů, kde navazuje doplnění o sensu *hněwu*. Valenční vazba užitého slovesa se často hodí i k substantivu *hněw*, tyto příklady (nejčastěji se vyskytují v Bibli) jsem však počítala jako slovesné valenční vazby, srov.:

- (5) Znowa **so zapyri** Knjezowy **hněw na jeho lud**, jeho zawostatk so zwohidzi. (2006, *Swjate Pismo Stareho a Noweho Zakonja*)

Jako valenci substantiva s kořenem *-hněw-* jsem ji označila jen v případech, kde lze vazbu přiřadit jednoznačně k substantivu, např.:

- (6) [...], ale tež kóždy přistojny a rozomny čłowjek dyrbjał so zapyrić w sprawnym **hněwje nad tak hrubym zmyslenju**, tu wuprajenym. (1911, *Katholski posoľ*)

V tomto případě je obtížné přiřadit danou vazbu slovesu, protože se jedná o emoci člověka, která je zaměřena na určitý způsob chování, ne na konkrétní osobu. Proto zde není možné chápat předložku nijak prostorově. Přestože věty (5) a (6) jsou si tedy svou povrchovou strukturou velmi podobné, rozhodla jsem se pro různou interpretaci valenční struktury. V některých případech by interpretace valenční vazby se slovesem dokonce změnila smysl věty (resp. věta by se stala nesmyslnou), srov.:

často doplněn různými prostředky (adverbia jako *trochu* ‘trochu’, *jara* ‘velmi’, další, částečně synonymní adjektiva jako *mjerzacy*, *njemdry*, *rozhorjeny*), která význam upřesňují.

²³ Dle Meškanka (2009, s. 32) je to „Sachverhalt, der im Zusammenhang mit einem Verhalten den Gegenstand des Empfindes oder Interesses zum Ausdruck bringt“, to znamená je to „poměr věci, který v souvislosti s chováním vyjadřuje předmět pocitu nebo zájmu“ (přel. KB). Kromě navazování, které zde popisují, je téměř u všech predikátů z této významové oblasti možné vyjadřovat sensum pomocí vedlejší věty se spojkou *zo* a indikativem nebo jiného typu vedlejší věty (relativní věty s *hdyž* apod.). Tento typ doplnění zde ponechávám stranou.

- (7) Tuž prošu Tebje, **wostaj hněw a zloby na mnje**, chcemoj so znjesć a budź zaso přeswědčeny, zo ja njejsym přećiwo Tebi a »Łužicy«, ale za Tebje a za »Łužicu«.
(1909, Jakub Bart-Ćišinski, *Zhromadźene spisy. 13. Listowanje*, Budyšin 1978)

Valenční vazby se substantivem jsou u tohoto kořene v zásadě stejné jako vazby se slovesem, nejčastěji najdeme i zde vazbu *na + A* (66×), a to jak v nejstarších, tak i v nejmladších textech, např.:

- (8) Čim starši bu, čím sylnišo rosćeše jeho **hněw na Francózow**. (1914, Mikławš Bjedrich-Radlubin, *I. Plista. Žortna bjesada. II. Ducej z kowarnje. Humoristiski wobraz*)
(9) Přewulkej stej **hněw a hida na čłowjeka**, kotryž je z wulkim wosobinskim zasa-
dženjom a zapalom po politiskim přewróće [...] (2010, *Serbske nowiny*)

Vazba *dla + G* je zde zastoupena 18×, příklady jsou doloženy v textech od roku 1966 do nejnovějších, převažují přitom příklady z období od 90. let 20. stol. Uvádím jeden z nejstarších dokladů z beletristického textu:

- (10) Hłuboko w nim žerješe, kaž kisalina, jeho **hněw dla njedawneho cofnjenja**.
(1974, Jan Wornar, *Dypornak ma ptačka*)

Vazba *nad + I* se substantivy je v korpusu zastoupena 14×, a to především v publicistických textech ze začátku 20. století (*Katholski posoł*) a z let 2008–2010 (*Serbske nowiny*), jen dva příklady jsou doloženy v beletristických textech z 2. poloviny 20. stol., srov.:

- (11) Wě derje powědać, a ja móžu jemu hodžiny připosluchać, ale Martu kopaše kóž-
de druhe slowo, a **hněw nad »tajkim žwantorjenjom«** jej čerješe čerwjenu krej
mjezwoči. (1952, Jurij Brězan, *Stara Jančowa*)

Zatímco u příkladů dosud popsaných dominuje²⁴ v těchto vazbách substantivum *hněw*, vyskytuje se v této skupině třikrát derivát *rozhněwanosć*, a to výhradně v novinách z let 2008–2010, např.:

- (12) **Je to rozhněwanosć wolerjow nad politiku**, jich protest abo tči snano wjace za
tym? (2008, *Serbske nowiny*)

Okrajové vazby se substantivy s kořenem *-hněw-*

V korpusu jsou kromě toho doloženy tři příklady s dnes už zastaralou předložkou *pře + A*, nejmladší z nich je v textu z roku 1976, nejstarší ze začátku 20. stol., např.

²⁴ Jen ve třech příkladech jde o jiné substantivum, které je doplněné o vazbu vyjadřující sensum pomocí předložkové fráze: *hněwnosć*, *hněwanje* a *rozhněwanje*. Stejně jako všechny tři příklady se subst. *rozhněwanosć*, jsou i tyto příklady doložené všechny v tisku z období po roce 1990 (*Rozhlad, Serbske nowiny*).

- (13) „Što, Messias wumrěl? Toho smy křižowali? Žónska, njebudź njerozomna!“ a **połny hněwa pře tajke blady a hluposće** woteńdže do komorki. (1918, *Katholski posoł*).

Vazba substantiva *hněw* s předložkou *přećiwo* + D je v korpusu doložena téměř výhradně v časopise *Katholski posoł* z let 1911–1920, příkladů je zde 18. Jediný další příklad v jiném médiu je následující:

- (14) Najbóle bolachu Krabatowe wuznamjenjenja dwanaće wysokich zastojnikow, kotřiž tohodla zapřimnychu surowy **hněw**, nic wšak **přećiwo Krabatej**, kotryž so jim mało strašny zdaše, ale **přećiwo kralej** samemu. (1956, Paul Nedo, *Sorbische Volksmärchen*, Bautzen)

Přestože je tato vazba zastoupena poměrně často, lze ji označit jako okrajovou, protože je zřejmě omezena na menší počet (resp. okruh) autorů.

Zcela okrajová je v korpusu vazba substantiva *hněw* s předložkou *přez* + A, srov. jediný příklad:

- (15) Jeho dalše słowa so zadusychu w jeho přeslajpenju nad Janowym njezajimom a w **hněwje přez nanowej wusměšowacej woči**. (1963, Beno Šolta, *Statok bjez hospodarja*)

Další vazba, která je v korpusu zastoupena jen dvakrát v nejmladších textech a pravděpodobně vznikla pod vlivem německé vazby *Ärger (haben) mit*, je vazba s předložkou *z* + I:

- (16) A ja jej wšo wupowědam, wo Andreju, wo jeho pochadže, **wo hněwje z Maren**, wo Elwirje a Měrcinje. (2008, Měrka Mětowa, *Skónčnje 14. Za Sofiju a Andreja*)

Obě tyto okrajové vazby, zdá se, jsou ovlivněné německými vazbami s *ärger-*, kde je intenzita emoce menší: kontexty nedovolí interpretaci ve smyslu německého *Wut* nebo *Zorn*.

Vazby adjektiv a participií s kořenem *-hněw-*

V korpusu se nachází 840 (21,7 i. p. m.) adjektiv nebo participií s tímto kořenem. Často je lze chápat jako část predikátu, kde je spona (tvar slovesa ‚být‘) elipticky vynechána. Adverbium *hněwnje* je oproti tomu doloženo vzácněji (138; 3,6 i. p. m.). Tato tendence by mohla také souviset s kontaktem s němčinou, kde se adjektiva a adverbia často formálně neliší. Vazby s kopulou jsou doloženy rovněž – tady dominuje jako u slovesných tvarů (*hněwać so* apod.) pro roli sensum předložka *na* + A: *być hněwny na čol/koho* ‘zlobit se na koho’ (78 dokladů). Podobné vazby jsou časté i pro různá participia od sloves s kořenem *-hněw-*, nejčastěji *rozhněwany*. Poměrně vzácné (143 z celkem 840 adj. dokladů s kořenem *-hněw-*)

jsou naopak doklady, v nichž adjektivum slouží jako přídavné jméno upřesňující substantivum, např.:

- (17) To budžeš stać przed sudnym stołom Bożim. – „Přisahaj; zakliwaj Jézusa!” woła **hněwny a njemdry sudnik**. (1916, *Katholski posoł*)

Podobně je tomu i u adjektiv a participií s kořenem *-mjerz-*. Naopak pro adjektiva s kořenem *-złóst/ć-* platí, že jsou užívána převážně ve funkci bližší charakterizace substantiva ve větě a méně často s (elipticky vynechanou) sponou. U tohoto kořene je také počet skutečných adverbii výrazně větší (srov. pozn. 21).

Pozoruhodné jsou ojedinělé tvary s dativem *być hněwny komu*:

- (18) A z tajkim lesnym wóckom na njeho pohladawši, pokročowaše: »**Hněwny drje mi njebudžeće**, hdyž tež młodemu zemjanej zbože přeju? [...]« (1875, Jakub Bart-Ćišinski, *Zhromadżene spisy. 6. Proza*, Budyšin 1972)

Tato vazba je doložena dvakrát (druhý příklad je v časopisu *Wosadnik* z roku 1979) a má opět paralelu v německém *jm. böse sein*.

Běžnější je vazba s předložkou *dla* + G, která je typická zejména pro tisk z období po r. 2000 – jen 3 ze 14 příkladů pocházejí ze starších textů²⁵, srov.:

- (19) Tohodla sej burja husto přejachu, zo by djaboł wšech tych knjeżkow sobu wzał. Čert, **wěčných skórźbow dla rozhněwany**, wza wulki měch, styka do njeho telko knjeżkow, kelkož bě jenož móžno, a lečeše z nimi do Delnjeje Łužicy. (1959, *Serbske powěsće. Wuběr za džěći*, Budyšin 2003)

Netypické jsou vazby s předložkou *prećiwo* + D²⁶, oba doklady najdeme opět v časopise *Katholski posoł* ze začátku 20. stol., srov.:

- (20) Zhromadźizna **bě prećiwo němskim zapóslancam** žalostnje rozhorjena a **hněwna**. (1913, *Katholski posoł*).

Už adverbium *žalostnje* ‘hrozně’ zde napovídá silnější intenzitě emoce, kombinace s adjektivem *rozhorjony* ‘rozčilený’ ji podtrhává. V němčině takové vazbě i významu odpovídá např. *Groll gegen jmdn hegen* nebo *Wut/Groll richtet sich gegen jmdn*. (DUDEN).

Vazby s předložkou *nad* + I jsou v korpusu doloženy dvakrát, např.:

- (21) Joho zwučena surowosć joho wopušći, byrnjež by hišće pokhmurjenje hladał, kaž **hněwny nad swojej słabosću**. (1914, Mikławš Bjedrich-Radlubin, *Legendy a druhe powědančka*)

²⁵ Dva doklady pocházejí z roku 1920 z *Lužickosrbšské čítanky*, a nelze tedy vyloučit, že příklady jsou ovlivněny purismem nebo vlivem českého *kvůli*.

²⁶ Srov. ale české *hněv proti čemu* (Svozilová et al. 2005, s. 82). *Katholski posoł* byl v této době pravděpodobně v redakci lužickosrbšských kněží, kteří vystudovali v Praze.

Druhý příklad pochází z *Serbskich nowin* (2010). Dvakrát v období nejmladším (1989–2010) a jednou v roce 1957 jsou doloženy příklady s předložkou *přez* + A, srov.:

- (22) Józef džeše potom do města, chcyše hišće na banku po pjenjezy, wječor pak nochcyše zaso přińć. **Přez to běch** tróšku **hněwna**. (1989, Beno Budar, *Mjez nami prajene*)

Tyto méně často frekventované vazby (*přez* + A, *nad* + I) by mohly opět být motivovány vlivem německého *ärgerlich* (*über etw.*) s o něco nižší intenzitou emoce. Ojedinelá – a omezená na adjektivní vazbu²⁷ – je varianta s předložkou *z* + G:

- (23) Překupc čuješe, zo bě jeho Leńš na lžach lepił, a **bu z toho hněwny**. (1959, Jurij Brězan, *Christa. Trix. Robert a Sabina, Zhromadžene spisy 2*, Budyšin 1966)

Vazby s tranzitivními slovesy s kořenem *-hněw-*

Sloveso *hněwać* a jeho prefigované deriváty (*roz-*, vzácněji *za-*, *z-*; v korpusu dohromady se simplex 425×, tj. 11 i. p. m.) jsou ve valenčním slovníku uvedeny ve dvou sémantických skupinách (srov. výše): jako slovesa chování/pocitu (Meškank 2009, s. 338n.; v korpusu celkem 162×²⁸) nebo jako slovesa jednání/účinek (ibid., s. 712; v korpusu celkem 263 příkladů²⁹). Kromě u Meškanka zmíněných doplnění jsou ale pro sloveso jednání/účinek v korpusu doložena i další fakultativní doplnění, a to nejčastěji s prepozicí *z* + I pro propositum³⁰, např.:

- (24) Hdyž sebi zaspěwachmy Kocorowe spěwy, wón nam zanjese partije z Wagnerowych operow a **chcyše nas z tym hněwać**. (1983, Jan Cyž, *Hdyž so młody na puć podaš. Dopomnjenki z časa džěćatstwa a młodosće hač do apryla 1926*)

Korpus obsahuje 56 takových příkladů, častěji se vyskytují s prefigovaným *roz-hněwać* (*sej*) *koho* (35×) než u simplexu *hněwać koho* (21×). Vazba se vyskytuje velmi často v nejnovějším vydání Bible (*Swjate pismo* 2006; celkem 21×) a jiných náboženských textech (9×), ale i v dalších textech od konce 19. stol. až po nejnovější. Sémanticky se tato vazba liší od povrchově stejného *hněvat se s někým* a *zlobit se s někým* 'být rozhádán' a také je odlišná od vazby *hněw/mjerzanja z kim/*

²⁷ Jinak je tomu u kořena *-mjerz-*: tam je doložena předložka *z* + G dvakrát i se zvratným slovesem, srov. níže.

²⁸ U této varianty dominuje simplex, předpona *roz-* je doložena 25×, předpona *za-* třikrát. Sloveso *zahněwać koho* je doloženo pouze v období mezi léty 1959 a 1964 u dvou autorů.

²⁹ U této varianty je předpona *roz-* doložena v polovině příkladů (137×), předpona *za-* třikrát a *z-* dvakrát. Obě tyto vzácné předpony jsou doloženy jednou na konci 19. století ve stejném textu, předpona *za-* pak v 60. letech 20. století a *z-* jednou v časopise *Wosadnik* roku 1979.

³⁰ Takto označuje Meškank (2009, s. 343n.) obdobné doplnění u slovesa *mjerzać*, srov. níže.

čim, kde je význam bližší německému *ärger*² ‘obtěž, problémy, otrava’ (srov. příklady 32–34) a doplnění lze klasifikovat jako *sensum*. V případech, jako je (24), jde naopak o *propositum* (srov. níže a Meškank 2009, 343n.).

Okrajově se v korpusu vyskytuje i fakultativní vyjádření *sensa* u slovesa *jednání/účinek* *rozněwać koho* pomocí předložky *na koho* (3×), např.:

- (25) Najradšo wšak by tež hišće tu wěc z Nowušom přednjesł, měješe pak tola za mudrišo, wo tym mjelčeć, dokelž bě to wot Jana zhonil a dokelž **nochcyše nana na syna rozhněwać**. (1963, Beno Šolta, *Statok bjez gospodarja*)

Další předložková spojení (*w čim*, *přez čo*) jsou doložena jen dvakrát, resp. jednou.

Vazby zvratných sloves s kořenem *-hněw-*

U zvratného slovesa *-hněwać so* (celkem 1159 dokladů)³¹ převažuje – stejně jako v jiných slovanských jazycích – fakultativní vazba *s na* + A (448×), kterou také zmiňuje Meškank (2009, s. 339) jako jedinou možnost. Vyskytují se i další vazby pro vyjádření *sensum*, nejčastěji *dla* + G (19×), *přez* + A (5×), *nad* + I (15×) a *z* + I (5×)³². V dalších sedmi případech je *sensum* vyjádřeno dvěma předložkovými frázemi *na koho* a *dla čeho*, jednou je doložena okrajová vazba *rozhněwać so přećiwo komu*. Nejširší škálu vazeb vykazuje simplex *hněwać*, prefixace *rozhněwać so* je doložena s předložkami *na*, *dla*, *nad*, *z* a *přećiwo*.

Vazba *přez* + A, kritizovaná v metajazykové publikaci (viz výše), je doložena pouze se simplexem, a to od 70. let 20. století po nejnovější texty. Všechny doklady nacházíme v beletristických textech, srov.:

- (26) **Njehněwaj so přez tutón jara dołhi list** džensa. (1978, Beno Budar, *W susodstwje makrelow*)
- (27) Njewědžeše, **přez čo so bóle hněwaše**: Zo bě wo někotre punty přećečka abo zo bě bratr za tym přišoł, zo so jej Tobias lubješe. (2007, *Serbska protyka 2008/* red. Alfons Frencl)

Doporučovaná alternativní vazba (kromě preferované a zároveň nejčastější vazby *na* + A) s předložkou *nad* + I jako ekvivalent pro německé *sich über etw./jn. ärgern* je oproti tomu doložena i u prefigovaného slovesa, a to už od konce 19. století, a zároveň je zastoupena i v nejmladších textech všech žánrů, srov.:

³¹ Zvratné sloveso je rovněž nejčastěji doložené jako simplex. Kromě toho je běžné s prefixem *roz-* (233×), ale i s dalšími: *za-* (4×), *na-* (3×), *dowu-* (1×), *po-* (1×), *wot-* (1×), *wu-* (1×), *poroz-* (1×). Dále je doložen jeden příklad se sufigovaném derivátem *hněwkać so*.

³² Prefigované sloveso *pohněwać* je v obou příkladech spojeno se zastaralou předložkou *pře* a akuzativem, oba příklady jsou doloženy v *Katholském posolu* 1918. Tato předložka je jinak doložena už pouze jednou se simplexem v beletristickém textu z roku 1958.

- (28) Wobskoržuja tež włastojcčki, zo pčzoły morja. Něchto, **kiž je nad tym so jara rozhněwał**, je jich hnězda z mlodymi pschepytował a [...]. (1887, *Serbski hospodar*)
- (29) **Druzy hněwaja so nad šlinkami**, kotrychž pak lětsa pozdaću telko njeje. (2010, *Serbske nowiny*).

Stejný výrok platí i pro o něco častěji doloženou vazbu s předložkou *dla* + G, srov.:

- (30) »So rjeńša, njezrudzej, što **hněwaš so dla šćuwanja?** Swět toho hódny njej, [...]« (1850, Handrij Zejler, *Zhromadžene spisy*. V. Budyšin 1984)
- (31) Wona **so** tež **najmjeńšeje straty dla** spěšnje **rozhněwa** a kaž zazlobjene džěčo hnydom biješe. (2001, *Wobraz ze skibami. Antologija serbskeje prozy*)

Lze tedy shrnout, že pouze jedna vazba se zkoumaným slovesem je nová, a to *přez* + A. Právě u této vazby je pravděpodobné, že se jedná o ekvivalent německého *ärger* v obou významech, jenž se v němčině pojí s *über*, a ne *auf* 'na'. Významy kořenu *-hněw-*, které jsou bližší intenzivnější emoci, oproti tomu často odpovídají i německým kořenům *Wut* a *Zorn*, z nichž *Wut* se může pojit s předložkou *auf* s akuzativem – vidíme zde strukturu paralelní k slovanskému *hněv na koho*, která pravděpodobně pomáhá tento typ zachovat.

Kořen *-mjerz-*

Tento kořen je v korpusu doložen 2281×, tj. 58,8 i. p. m. Na rozdíl od kořene *-hněw-* je zde podíl substantivních tvarů³³ nižší, což souvisí s tím, že se jedná původně o slovesný kořen a vedle dějových substantiv jen vzácně nacházíme další deriváty: *mjerzanje*, *roz-*, *za-mjerzanje*, *mjerzatosć*, *nje-*, *roz-mjerzatosć*, *roz-*, *za-mjerzanosć*.

Nejčastější vazby substantiv s kořenem *-mjerz-*

Substantiva (celkem 577×) se vyskytují ve verbonominálních spojeních, nejčastěji se slovesem *měć*, méně často i se slovesem *być*, a v dalších frazémeh. Příkladů, v nichž je doplnění jednoznačně napojeno na substantivum, je v korpusu celkem 82. Jinak než u kořene *-hněw-* je zde převaha vazby (*měć*) *mjerzanja z kim/čim* (53×), doložené v textech ze všech sledovaných období, např.:

- (32) Wy prajiće, zo **ma** wšak **z čeledźu hary a mjerzanja** wjace dyžli dosć. (1891, Jan Radyserb-Wjela, *Bitwa pola Budyšina*, Budyšin 1971)
- (33) Wón **ma** dosć **mjerzanja z tymi Budyskimi wučencami**. (1966, Jurij Wjela, *Robotow pak njebě kónc*)

³³ V analýze se nezabývám deriváty, které označují osobu, např. *mjerzak*.

- (34) Nawopak, wone małe wšedne kałaćiki kaž [...] abo **mjerzanja z džęcimi** a wšelke tamne zwjetša njetrěbne rozkory su „strašne”. (2002, *Serbska protyka 2003/* red. Alfons Frencl)

Tato vazba odpovídá německému *Ärger (haben) mit etw./jmd.*, která je poměrně frekventovaná – stejně jako vazba *Ärger (haben) wegen etw./jmdm.* Tato druhá vazba má v hornolužickém korpusu rovněž svůj ekvivalent: *měć mjerzanja dla čeho/koho* (18×). Stejně jako u kořenu *-hněw-* je předložka *dla* + G zastoupena častěji v publicistických textech (14×), a to především v těch nejmladších (10×)³⁴. Zároveň je ale doložena i v textech beletristických, a to už v 19. století, srov.:

- (35) [...] **mam** mjenujcy **zaplacaneho wojerstwa dla** wjele běhanja a staranja a **mjerzanja**, tak zo mi njeje móžno, něšto hódne z měrnej krewju napisać. (1885, Jakub Bart-Ćišinski, *Zhromadżene spisy 10. Listowanje*, Budyšin 1975)

Kontext i kolokáty *běhanja a staranja* poukazují na to, že se substantivum užívá ve smyslu německého *ärger2* ‘starost, povinnost, otrava, problémy’.

Mezi substantivy s kořenem *-mjerz-* je 6 příkladů s předložkou *na* + A, a to v textech z let 1912 až 1983, např.:

- (36) Z kóždym džěše mjerzanje sobu, **mjerzanje na Dypornaka** a na knježnu Brojerjec, byrnjež bě wona chcyła. (1974, Jan Warnar, *Dypornak ma ptačka*)

Ojedinělé vazby substantiv s kořenem *-mjerz-*

Další vazby jsou u substantiv s tímto kořenem doloženy jen velmi ojediněle: *nad* + I (2×) a *přez* + A (1×). Obě lze přiřadit k německé vazbě *Ärger über etw./jmdn.* a obě jsou doloženy v mladších textech³⁵:

- (37) Hordosć na ryzy swójsku swojoraznosć, wjeselo nad jeho připóznaćom a **mjerzanje přez** zwjetša **wulki nawal cuzych** so wurunaja. (1996, Měrćin Wałda, *Naložki nalěća*)
- (38) A kelko wě powědać, wšedne wobkedźbowanja, małe podawki, swoje wjesela a **mjerzanja nad wobydlerjemi** tuteje archi. (1993, *Rozhlad*)

³⁴ V jednom z těchto případů jde o kombinaci dvou vazeb: *z* + I a *dla* + G.

³⁵ Vazba *nad* + I je navíc doložena ve starším publicistickém textu – je to doklad neobvyklý tím, že zde vystupuje jediný doklad přifigovaného substantiva (*rozmjerzatosć*) s valenční vazbou a navíc jediný doklad tohoto substantiva vůbec. Derivát bez prefixu *mjerzatosć* je doložen pětikrát v beletristických textech od 19. století až do 80. let 20. století – bez valenčních doplnění. Derivát s tímto sufixem je tedy obecně okrajový.

Vazby adjektiv a participií s kořenem *-mjerz-*

Korpus obsahuje 545 dokladů s adjektivy (*mjerzaty*) nebo participií (*mjerzacy* (*so*), *mjerzajo*, *roz-*, *za-*, *ze-* *zamjerzany*) se sledovaným kořenem, přičemž tvary participií silně převažují. Příkladů, v nichž jsou tyto predikáty doplněny údajem o sensu hněvu, je v korpusu dohromady 12. Zastoupena jsou participia prézenta aktiva (*mjerzacy* 4×) v adj. užití, adjektivum *mjerzaty* (1×) a participia préterita pasiva (*roz-* 5×/*zamjerzany* 3×) – pojí se s podobnou škálou vazeb jako substantiva: *dla* + G (4×), *na* + A (7×), *z* + G (3×), ojedinele i *pře* + A (1×) a *přez* + A (1×). Uvádím některé příklady:

- (39) Pruwuj so: Dopominam so, zo je **mje dla** štó zly abo **mjerzacy był** (staršej, bra-
třa, sotry, wučerjo, přečeljo)? (1979, *Wosadnik*)
- (40) A dokelž sym zhonił, zo **sy** Ty wbohi tež w poslednim času často **był** chorowaty
a **na njeluboznosće swěta mjerzacy**, sym so rozsudził, [...] (1909, Jakub Bart-
-Čišinski, *Zhromadžene spisy 13. Listowanje*, Budyšin 1978)
- (41) »Aj, to móhl čłowjek z woknom won zlećeć!« zawoła direktor **mjerzaty pře tajku
twjerdošijnosć**. (1875, Jakub Bart-Čišinski, *Zhromadžene spisy 6. Proza*, Budy-
šin 1972)
- (42) **Rozmjerzany přez hlúpe zemske prašenje** zasyčach na ambosu. (1983, Jurij
Koch, *Nawrót sonow*)

Zastaralá předložka *pře* je opět doložena ve starém textu, naopak *přez* je doloženo v textu poměrně mladém. Jinak se obě předložky vyskytují jak s neprefigovanými, tak i s prefigovanými tvary, ve starších i v mladších textech.

O něco častěji (3×) je v této roli doložena vazba s předložkou *z* + I, srov.:

- (43) Prescher njemėješe słabomyslneho kedźbu, **bě mjerzaty z nowych nazhonje-
njow**. (1963, Pawoł Kmjeć, Pawoł Grojlich, *Z wusadnym za blidom*)

Významným rozdílem oproti kořenu *-hněw-* a jeho adjektivům je výskyt některých konstrukcí, v nichž je experiencer vyjádřen dativem (6×) nebo předložkou *za* + A (8×), zatímco sensum je subjektem věty³⁶, srov.:

- (44) **Mjerzace** [sic!] **funkcionaram** wšehomóčneje Komunistiskeje strony
Čěskosłowakskeje (KSČ) **bě** podawk lěta 1986. (2006, *Serbske nowiny*)
- (45) Wosebje njedosahace pak bywa informowanje pasažerow, **štož je** čětro **mjerza-
ce za turistow**, njewuznawacych so w hoberskim měsće. (2006, *Serbske nowiny*)

Obě konstrukce jsou doloženy téměř výhradně v publicistických textech³⁷, konstrukce s dativem je poprvé doložena r. 1872, konstrukce s předložkou *za* + akuzativ r. 1911.

³⁶ Srov. naopak příklad (18) s adjektivem *hněwny* a sponou, kde je *patiens* v dativu a *agens* subjektem věty!

³⁷ Jediný doklad v nepublicistickém textu jsem našla ve vydání dopisů B. Krawce z roku 1920 (Achim Brankač, *Listowanje Bjarnata Krawca z Arnoštom Muku, Měranku Lešawic a Michałom*

Vazby tranzitivních sloves s kořenem *-mjerz-*

Sloveso *mjerzać* je u Meškanka (2009, s. 343n.; 730) popsáno stejně jako *hněwać* – jako sloveso chování/pocitu s rolemi experiencer (akuzativní objekt) a sensum (subjekt) anebo jako sloveso jednání/účinek s agentem (subjekt) a patientem (akuzativní objekt). Rozdílné v popisu však je, že Meškank u *mjerzać* jako slovesa jednání/účinek zmiňuje možnost doplnění proposita pomocí předložky *z + I*, jak jsem ji našla i v korpusových příkladech pro sloveso *hněwać* (srov. výše). Zvratné sloveso *mjerzać so* je u Meškanka (2009, s. 344) rovněž popsáno podobně jako *hněwać so* – jako sloveso chování/pocitu s existorem (subjekt) a sensem (*na + A*), navíc je zde však zmíněna varianta s doplněním *přez + A*. Tyto rozdíly v popisu valence u Meškanka by mohly dokládat drobný rozdíl ve významu – přestože Pohončowa et al. (2009) je popisuje jako synonyma (srov. výše)³⁸.

V korpusu je 420 příkladů se slovesy s kořenem *-mjerz-*, tj. 10,8 i. p. m. Převažuje simplex, vyskytují se zde ale i prefigovaná slovesa *roz-* (39×), *za-* (19×), *po-* (4×), *z-mjerzać* (1×). Sloves jednání/účinek s tímto kořenem je celkem 140, z toho je 12 příkladů³⁹ s doplněním *z + I* (3× s prefigovaným slovesem *rozmjerzać*). Doloženy jsou ve všech obdobích a žánrech textů, např.:

- (46) Hólcy pak hišće pijachu a hdys a hdys **Jurja z wobwěšenym mjerzachu**. (1880, *Hronow a druhe powědančka*, Budyšin 1967)
- (47) Maćeri so to njelubješe: „Za to njejsmój tebi lampku dariłoj, **zo by z njej holcy mjerzał**.” (2007, *Widžu nana, widžu mać. Swójbne dopomnjenki*)

Vazba *dla + G* je s tímto kořenem doložena jen jednou v časopise *Łomjo* z nejmladšího období:

- (48) Jeho sobušulerjo **jeho dla toho mjerzachu**. (2009, *Łomjo*)

V jednom případě se vyskytuje vazba *přez + A*:

- (49) Hdyž je něchtó **přez swoje njepřemyslene jednanje druhého čłowjeka rozmjerzał**, praji so wo nim, zo je sej pola druhého do črjopika stupił. (2009, Anatolij Iwčenko, Sonja Wölkowa, *Wo wćipnych Jěwach a nócnych hawronach*)

Velmi neobvyklý je také jediný doklad s vazbou *na + A*. Jedná se o citát ze starého dopisu v populárněvědeckém časopise, srov.:

Nawku, Budyšin 2001; *Lětopis 48, Wosebity zešiwk*).

³⁸ Obě publikace – Pohončowa et al. (2009) a Meškank (2009) – vyšly ve stejném roce, autoři tedy nemuseli o vzájemně odlišných hodnoceních vazby *přez + A* nutně vědět.

³⁹ Tato vazba se tedy vyskytuje u více než 8 % sloves jednání/účinek, což je výrazně méně než u slovesa jednání/účinek *-hněwać-*, kde se objevuje v 55 příkladech z 262, tj. zaujímá něco přes 20 %. Je také nápadné, že podíl sloves jednání/účinek u kořene *-hněw-* je větší, u kořene *-mjerz-* je to obráceně.

- (50) Na příklad pisa Radyserb Muce w nowembrje 1899: „Česěny knježe! Luby serbski přećelo! Njebudź Wam dźiwno, hdyž praju, **zo mje na našu Maćicu mjerza**. Na Časopis njepraju hórkeho słowa, tón chwalu. Ale što dawa Maćica za powšěnych ludži? (1997, *Rozhlad*)

Ani v kontextu (dále v textu) nelze najít konatele, který by někoho nahněval – podobnou neosobní konstrukci bez subjektu jsem s tímto kořenem ani s částečně synonymními kořeny nenašla.

Vazby zvratných sloves s kořenem *-mjerz-*

Zvratná slovesa s kořenem *-mjerz-* jsou doložena 739×, tj. 19,1 i. p. m. I zde silně dominuje simplex, z prefixů jsou doloženy *roz-* (68×), *za-* (17×), *po-* (3×). Zdaleka nejčastější je vazba *na* + A pro sensum (245×) – ve všech textech a obdobích. V pěti příkladech z nich se navíc vyskytuje vazba *dla* + G, srov.:

- (51) Sym so skoro **na njeho dla tak pesimistiskeho wuprajenja mjerza**!... Čehodla měli Serbja zahinyć? (1923, Adolf Černý, *Serbske wobrazki* / přeložil a zawod napisał Ota Wićaz)

Vazba *dla* + G je u tohoto slovesa doložena i jako jediná předložková fráze, a to v 13 dalších příkladech, především z období nejmladšího⁴⁰, srov.:

- (52) Najprjedy chcych **so dla wysokich plaćiznow** za parkowanje **mjerzac**, ale dokelž běchu wšitcy přezjedni, zo dźemy pěši dale, zalutowachmy sej wudawki za konjace wozy. (2008, Achim Mič, *Njebjesam blisko. Z dženika serbskeho alpinista* Do hornjoserbsčiny přeložil Alfred Měškank, Budyšin)
- (53) „**A njemjerzaj so dla toho Žura** tak jara”, wona praji, [...] (2008, *Paternoster. Teksty młodych awtorow* 3)

Podobně častá je vazba *nad* + I s tímto slovesem (celkem 10×), srov.:

- (54) Potajnstwo ležeše čezko w myslach, a wón **mjerzaše so nad hłupej Brigitu**, Wona jenož Čuka hidži, dokelž ju njeje za poľnu měľ. (1962, Jurij Krawža, *Módre listy*)

Tato vazba je doložena u slovesa s tímto kořenem až z období po r. 1945 (nejstarší příklad je z roku 1952) a přetrvává do nejnovějšího období. Častější, a rovněž typická

⁴⁰ Z toho je 8 příkladů doloženo v publicistických textech po roce 1990 a tři další najdeme v textech přeložených z češtiny nebo němčiny publikovaných od roku 1957. I dva originální beletristické texty s takovým dokladem jsou poměrně mladé: viz příklad (53) a doklad v textu Młynkowé z roku 1965. Je zajímavé, že je předložka *dla* v beletristických textech nebo dopisech častěji anteponována, zatímco v publicistických textech se častěji postponuje.

pro nejmladší texty je vazba *přez* + A (26×), a to zejména v mladších beletristických⁴¹ textech. Nejstarší příklad je z roku 1976, další z roku 1978, srov.:

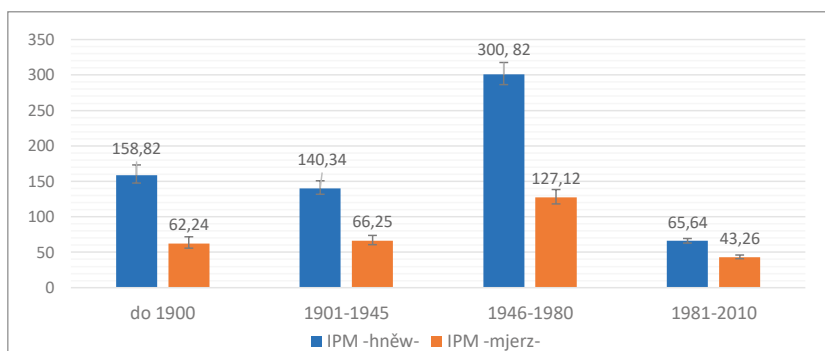
- (55) A hižo **so přez sebe mjerzach**, přez te hłupe ganzorstwo, přez samaritnosć, kotruž naš čas njetrjeba, naš porjad. (1978, Jurij Koch, *Wosamoćeny Nepomuk: lubosćinske powědančka*)

Další vazby se vyskytují jen ojediněle: *přećiwo* + D (1×) je doloženo v textu ze začátku 20. století, vazby *z* + I (3×) a *z* + G (2×) naopak v textech novějších, od 60. let 20. století.

Závěr

Na závěr porovnáme data obou kořenů mezi sebou z několika hledisek. Z následujících grafů lze vyčíst tyto výsledky:

1. Kořen *-mjerz-* je v poměru ke kořenu *-hněw-* relativně čím dál tím častější, srov. následující graf⁴²:

Graf 1. Výskyt kořenů *-hněw-* a *-mjerz-* v různých obdobích

Graf 1 ukazuje, že v textech 19. stol. je poměr mezi kořeny *-hněw-* a *-mjerz-* přibližně 3:1, v obdobích mezi léty 1901 a 1980 přibližně 2:1, v posledních 30 letech zhruba 1,5:1⁴³.

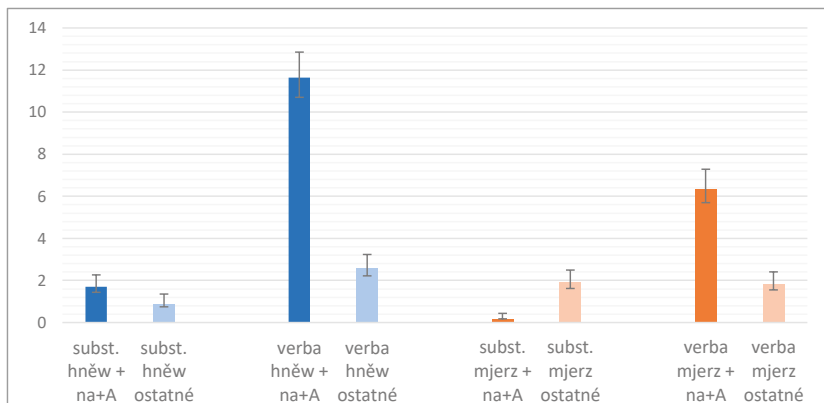
2. Predikáty se substantivem *s -mjerz-* a se substantivem *s -hněw-* mají tendenčně odlišný vzor používání: Graf 2 ukazuje výrazný rozdíl v poměrech mezi nejčastější

⁴¹ Z časopisů je tato vazba doložena téměř výhradně v dětském časopisu *Plomjo* (2007–2009), jeden doklad jsem pak našla v odborném časopise *Serbska šula* (2009).

⁴² V grafech jsou všechny významy/role doplnění s předložkou *z* + I shrnuty.

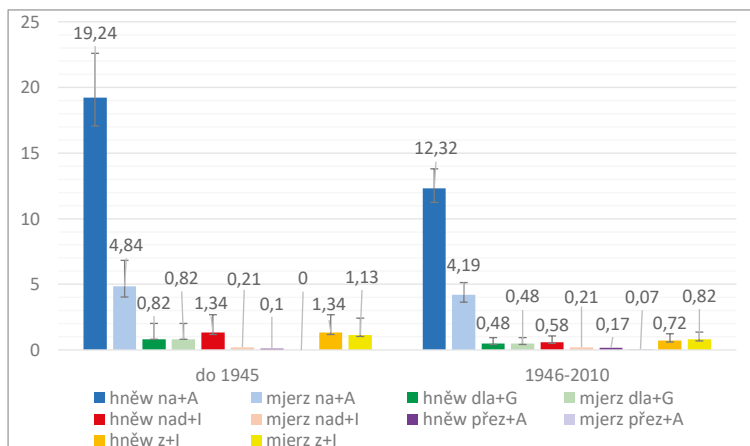
⁴³ Výrazně nižší výskyt obou kořenů v posledním období souvisí pravděpodobně s tím, že korpus obsahuje velký počet publicistických textů z tohoto období, zatímco v předchozím období (1946–1980) je jich zastoupeno velmi málo. Pro obě období je v korpusu jedna edice celé Bible.

vazbou *na* + A a ostatními vazbami u substantiv obou kořenů. U sloves jsou poměry naopak podobné.

Graf 2. Vazby *na* + A a ostatní vazby u substantiv a verb obou kořenů

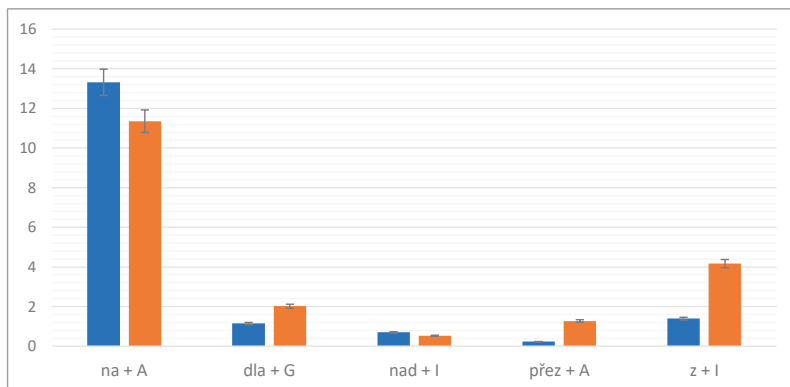
3. Většina málo doložených vazeb nemá statisticky analyzovatelný výskyt, ovšem na konkrétních příkladech je vidět, že valence může přispět k specifikaci významu predikátu. Zejména v mladších textech je zřejmá snaha diferencovat významy obou kořenů – pro takovou interpretaci mluví i tendence méně často používat nejběžnější varianty *hněw na* + A a *hněw nad* + I oproti všem ostatním variantám včetně těch s kořenem *-mjerz-*, které jsou statisticky podobně časté v obou obdobích, srov. Graf 3.

Graf 3. Výskyt vazeb u kořenů *-hněw-* a *-mjerz-* před r. 1945 a po něm v i. p. m.

V Grafu 4 srovnávám výskyt valenčních vazeb u obou kořenů v poměru k celkovému výskytu obou kořenů pro všechny predikáty dohromady. Je vidět,

že největší počet dokladů v korpusu nemá valenční doplnění. Mezi těmi, které doplnění mají, dominuje vazba *na* + A. Podíl ostatních vazeb je u kořene *-mjerz-* nicméně větší – s jednou výjimkou: předložkou *nad* + I, která je u kořenu *-mjerz-* málo doložená jak ve starých, tak i v mladších textech.

Graf 4. Valenční vzory: procentuální podíl na celkových počtech výskytů kořenů

Bibliografie a prameny

- Brankačec, K. (2017). Valenční vazby ekvivalentů německého (sich) an etw. gewöhnen v korpusech Diakorp, Hotko a Dotko (ČNK), *Prace Filologiczne*, LXX, 105–127.
- Brankačec, K., Kocková, J. (2020). Main Slavonic Predicates with the Root ”-gnev-”. A corpus-based comparison of Russian, Czech and Sorbian. In: E. Gutiérrez Rubio et al. (eds.), *Contributions to the 22nd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)* (36–45). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Brankačec, K. et al. (2019). *Lehnprägungen im Tschechischen und Sorbischen. Eine diachrone, korpusbasierte Analyse ausgewählter Lexeme und Präfixe*. Berlin: Peter Lang.
- Daneš, F., Hlavsa, Z. (1987). *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Engel, U. (1996). *Deutsche Grammatik*, 3., korrigierte Aufl. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Faska, H. (ed.). (1998). *Serbščina*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Faßke, H. (1981). *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*. Bautzen: Domowina.
- Jentsch, H. et al. (1989/1991). *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch. Němsko-hornjoserbski słownik I–II*. Bautzen: Domowina.
- Kaczmarek, E. (2019). *Metody ustalania ekwiwalentów czasowników wyrażających stany emocjonalne w przekładzie czesko-polskim na materiale z korpusu równoległego InterCorp*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Kolářová, V. et al. (2020). *NomVallex I. Valenční slovník substantiv*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- Kyselová, M. (2017). *Medzi konaním a dianím. Sémantické aspekty verba a valencia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Lopatková, M. et al. (2016). *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- Meškank, T. (2009). *Aussagenstruktur im Sorbischen. Untersuchungen zur Syntax und Satzsemantik. Bd. I und II*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Mikołajczuk, A. (1999). *Gniew we współczesnym języku polskim*. Warszawa: Energeia.
- Mluvnice 3* (1987). Daneš, F. et al., *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.
- Pohončowa, A. et al. (2009). *Z labyrinta serbšćiny. Bjesady wo rěči*. Budyšin: Domowina.
- Schuster-Šewc, H. (1973). Zur gesellschaftlichen Bedingtheit standardsprachlicher Prozesse im Bereich des Westslawischen, *Zeitschrift für Slawistik*, XVIII, 2 (Beiträge für den VII. Internationalen Slawistenkongreß Warschau 1973), 213–226.
- Svozilová, N. et al. (2005). *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia.
- Trnka, R. et al. (2018). Components of cultural complexity relating to emotions: A conceptual Framework, *New Ideas in Psychology*, 51, 27–33.
- Wallis, S. (2013). Binomial Confidence Intervals and Contingency Tests: Mathematical Fundamentals and the Evaluation of Alternative Methods, *Journal of Quantitative Linguistics*, 20, 3, 178–208. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09296174.2013.799918>
- Wierzbicka, A. (1995). Adjectives vs. verbs: the iconicity of part-of-speech membership. In: M. E. Landsberg (ed.), *Syntactic Iconicity and Linguistic Freezes: The Human Dimension* (223–245). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wölke, S. (2005). *Geschichte der sorbischen Grammatikschreibung*. Bautzen: Domowina.

DUDEN – Dudenredaktion (o. J.):

„Ärger” Duden online. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Aerger> (28.7.2020)

„Groll” Duden online. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Groll> (28.7.2020)

„Wut” Duden online. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Wut> (28.7.2020)

VALBU – *Valenzwörterbuch deutscher Verben*. In: Institut für Deutsche Sprache: „Systematische Grammatik”. Grammatisches Informationssystem grammis., DOI:10.14618/grammatiksystem <https://grammis.ids-mannheim.de/systematische-grammatik/2912>

HOTKO: *Obersorbisches Textkorpus, Verze 1 z 6. 3. 2013*. Serbski institut Budyšin / Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013. <http://www.korpus.cz>, <http://www.serbski-institut.de/cms/os/48/hornjoserbski>

ABSTRAKT: Článek se zabývá vývojem valence predikátů vyjadřujících negativní emoce v hornolužické srbštině. Na základě korpusu Hotko porovnává škálu významů dvou nejčastějších a do značné míry synonymních kořenů *-hněw-* a *-mjerz-*. Data ukazují, že kořen *-mjerz-* je v mladších textech častější a že častěji pokrývá emoce nižší intenzity než kořen *-hněw-*. Specifický význam jednotlivých predikátů může být v textech upřesněn mj. právě různými valenčními doplněními, která často mají paralelní strukturu s podobným významem v němčině i v češtině.

WALENCJA PREDYKATÓW WYRAŻAJĄCYCH „HNĚV” [GNIEW] W JĘZYKU GÓRNOŁUŻYCKIM

ABSTRAKT: Artykuł dotyczy rozwoju walencji predykatów wyrażających negatywne emocje w języku górnołużyckim. Opierając się na korpusie Hotko, porównuję zakres znaczeń dwóch najbardziej powszechnych i w dużej mierze synonimicznych rdzeni *-hněw-* i *-mjerz-*. Dane pokazują, że rdzeń *-mjerz-* występuje częściej w młodszych tekstach i częściej obejmuje emocje o niższym natężeniu niż rdzeń *-hněw-*. Specyficzne znaczenie poszczególnych predykatów można określić w tekstach m.in. poprzez różne dopełnienia walencyjne, które często mają strukturę równoległą o podobnym znaczeniu w języku niemieckim i czeskim.